

DOI: <https://doi.org/10.69722/1694-8211-2024-59-141-146>

УДК: 81'276.6

Абдыкеримова А. Э., филол. илимд. докт.

e-mail: aida.abdykerimova@iksu.kg

ORCID: 0009-0005-3680-8348

Абылаканова А. К., аспирант

e-mail: aizadaablakanova@mail.ru

ORCID: 0009-0001-4728-8203

Кеңешова Э. А., магистрант

e-mail: eke928099@gmail.com

К. Тыныстанов ат. БМУ

Каракол ш., Кыргызстан

СТАНДАРТТУУ ЭМЕС ЛЕКСИКАНЫН ЛИНГВИСТИКАЛЫК ТАБИЯТЫ ТУУРАЛУУ

Макалада улуттук тилдин бир подсистемасын түзгөн стандарттуу эмес лексиканын лингвистикалык табиятына байланышкан айрым маселелер каралат. Тил социалдык мүнөзгө ээ болуп, анын коомдук функциялары лексикага олуттуу таасир тийгизет. Тил жана коомдун өз ара карым-катышы маселесин тилди коомдун ар кыл катмарларында, социалдык жана кесиптик топтордо колдонуу өзгөчөлүктөрүн, социалдык-диалектилик стратификациясын изилдебей туруп ийгиликтүү чечүүгө мүмкүн эмес. Коомдун социалдык жиктелүүсү, катмарлануусу, ар кыл социалдык жана кесиптик топтордун катар жашоосу стандарттуу эмес лексиканын катмарынын пайда болушуна таасир тийгизет. Стандарттуу эмес лексика татаал лексикалык система катары каралуу менен, улуттук тилдин социалдык-стилистикалык иерархиясында өзүнө тиешелүү ордуна ээ. Лексиканын бул категориясы социалдык жактан детерминацияланган лексикалык системалардын (жаргон, арго) жана стилистикалык жактан төмөнкү деңгээлдеги лексикалык катмарлардын (коллоквиализмдер, окказионализмдер, сленгизмдер, вульгаризмдер ж. б.) жыйындысы болуу менен, белгилүү бир түрдө иретке салынган жана структурага ээ иерархиялык талаа катары каралат. Бул системалар жана катмарлар негизги функциялары жагынан, социо-лексикологиялык, прагматикалык, функционалдык-семантикалык жана стилистикалык аспектилердеги айырмачылыктары менен мүнөздөлүшөт.

Түйүндүү сөздөр: стандарттуу эмес лексика, лексиканын катмары, нормативдүү эместик, арго, жаргон, вульгаризм, сленг, функционалдык-семантикалык аспект, стилистикалык аспект.

Абдыкеримова А. Э., докт. филол. наук

e-mail: aida.abdykerimova@iksu.kg

ORCID: 0009-0005-3680-8348

Абылаканова А. К., аспирант

e-mail: aizadaablakanova@mail.ru

ORCID: 0009-0001-4728-8203

Кеңешова Э. А., магистрант

e-mail: eke928099@gmail.com

ИГУ им. К. Тыныстанова

г. Каракол, Кыргызстан

О ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ПРИРОДЕ НЕСТАНДАРТНОЙ ЛЕКСИКИ

В статье рассмотрены некоторые вопросы, связанные с лингвистической природой нестандартной лексики, являющейся одной из подсистем национального языка. Язык имеет

социальный характер, его общественные функции активно воздействуют на лексику. Проблема взаимодействия языка и общества не может быть успешно разрешена без изучения специфики использования языка в различных слоях общества, социальных и профессиональных группах, без исследования его социально-диалектной стратификации. Социальное членение общества, сосуществование различных социальных и профессиональных групп приводит к формированию пласта нестандартной лексики. Нестандартная лексика, являясь сложной лексической системой, занимает собственное место в социально-стилистической иерархии национального языка. Данная категория лексики рассматривается как упорядоченное и обладающее структурой иерархическое целое, представляющее совокупность социально детерминированных лексических систем (жаргон, аргот) и стилистически сниженных лексических пластов (коллоквиализмы, окказионализмы, сленгизмы, вульгаризмы и т.д.). Эти системы и пласты характеризуются различиями в основных функциях и в социо-лексикологическом, прагматическом, функционально-семантическом и стилистическом аспектах.

Ключевые слова: нестандартная лексика, пласт лексики, ненормативность, аргот, жаргон, вульгаризм, сленг, функционально-семантический аспект, стилистический аспект.

Abdykerimova A. E., doctor of philology

e-mail: aida.abdykerimova@iksu.kg

ORCID: 0009-0005-3680-8348

Abylakanova A. K., graduate student

e-mail: aizadaablakanova@mail.ru

ORCID: 0009-0001-4728-8203

Keneshova E. A., graduate student

e-mail: eke928099@gmail.com

K. Tynystanov Issyk-Kul state university

Karakol, Kyrgyzstan

ON THE LINGUISTIC NATURE OF NON-STANDARD VOCABULARY

The article discusses some issues related to the linguistic nature of non-standard vocabulary, which is one of the subsystems of the national language. Language has a social character, its social functions actively affect on vocabulary. The problem of interaction between language and society cannot be successfully resolved without studying the specifics of language use in various layers of society, social and professional groups, without studying its social-dialectal stratification. The social division of society, the coexistence of various social and professional groups leads to the formation of a layer of non-standard vocabulary. Non-standard vocabulary, being a complex lexical system, takes its place in the socio-stylistic hierarchy of the national language. This category of vocabulary is considered as an ordered and structured hierarchical whole, representing a set of socially determined lexical systems (jargon, argot) and stylistically reduced lexical layers (colloquialisms, slangisms, vulgarisms, etc.). These systems and layers are characterized by differences in basic functions in socio-lexicological, pragmatic, functional, semantic and stylistic aspects.

Key words: non-standard vocabulary, vocabulary layer, profanity, argot, jargon, vulgarism, slang, functional-semantic aspect, stylistic aspect.

Адамдар ортосундагы пикир алышуунун универсалдуу каражаты жана куралы катары тилдин негизги милдетин адамдар ортосундагы пикир алышуу каражаты катары кызмат аткаруусу түзөт. Ошол эле учурда тил тарыхый жана социалдык кубулуш да болуп саналары белгилүү. Тил ачык-айкын байкалган социалдык мүнөзгө ээ болгондуктан, тилдин структурасына анын коомдук функциялары таасир тийгизбей койбойт. Демек, тилди изилдеп-иликтөө анын коомдо, коомдук түрдүү катмарлар менен топтордо кызмат аткаруусун, колдонулушун, социалдык-диалектилик

стратификациясын эсепке албастан жүргүзүлүшү эч мүмкүн эмес. Анткени коомдун социалдык жиктелүүсү, катмарлануусу, ар кыл социалдык жана кесиптик топторго бөлүнүүсү тилдин кызмат аткаруусуна жана кептин структурасына түздөн-түз таасир тийгизет [1, 4-б.]. Мындай жиктелүү, катмарлануу белгилүү даражада тилдеги жана кептеги нормативдүү, стандарттуу бирдиктер, каражаттар жана нормативдүү эмес, стандарттуу эмес бирдиктер, каражаттар менен байланыштуу болот. Кадыресе нормативдүү, стандарттуу бирдиктер, каражаттар сыяктуу эле нормага ылайык келбеген, стандарттуу эмес бирдиктер, каражаттар да улуттук тилдин бир подсистемасын түзөт. Стандарттуу эмес каражаттар тууралуу кеп кылуудан мурда стандарт-нонстандарт же бейстандарт дихотомиясын, стандарт же норма түшүнүгүн тактап алуу зарыл.

Жалпы кабыл алынган аныктама боюнча, норма дегенибиз – белгилүү бир доордо белгилүү бир коомдо тилдик каражаттарды тандап алуу жана колдонуу эрежелеринин жыйындысы экени белгилүү. Арийне, норма түшүнүгү адабий тил түшүнүгү менен ажырагыс байланышта экени да талашсыз, анткени адабий тилди басымдуу түрдө нормаланган, нормага салынган тил деп эсептейбиз.

Адатта, норма түшүнүгү туура, сабаттуу кеп менен байланышта каралат, ал эми адабий кептин өзү болсо адамдын жалпы маданиятынын бир тарабы болуп саналат. Социалдык-тарыхый жана улуттук көрүнүш катары норма, баарыдан мурда, улуттук тилдин жогорку, үлгүлүү формасы болгон адабий тилди мүнөздөөчү көрүнүш катары каралат. Ошондуктан көпчүлүк учурда тарыхый жактан ар башка маңызга ээ «тилдик норма» жана «адабий норма» термин-түшүнүктөрү катар, синонимдеш колдонулган учурлар арбын.

Тилдик норма кептик пикир алышууда пайда болуп, иштетилип, коомдук колдонууда узус катары орун алат. Ал эми адабий норма узуска негизделери шексиз, бирок ал атайын кодификацияланат, башкача айтканда, атайын көрсөтмөлөр (сөздүктөр, эрежелер топтомдору, окуу китептери жана куралдары ж. б.) аркылуу мыйзамдаштырылат.

Азыркы учурда кепте нормативдүүлүк маселеси улам барган сайын кодификация алкагынан чыгып, туура/туура эместик түшүнүгү орундуулук/орунсуздук түшүнүгү менен алмашууда. Орундуулук/орунсуздук нормативдүү сөздүктөрдө көрсөтүлбөйт. Мында чектөө, тыюулардын ордуна бейтарап же нейтралдуу бирдиктерди стилистикалык же коммуникативдик баалуулугун көрсөтүү менен берүү колдонуларын изилдөөчү Т. С. Ломтева белгилейт [2, 15-б.].

Стандарттуу эмес лексика татаал лексикалык система катары каралуу менен, улуттук тилдин социалдык-стилистикалык иерархиясында өзүнө тиешелүү ордуна ээ. Бул системанын чегинде түрдүү подсистемалардын, атап айтканда, кептин социалдык жана кесиптик чөйрөлөрүнүн каражаттарынын вариативдүүлүгү байкалат. Мындай каражаттар стандарттуу же нормативдүү лексикага жана аймактык диалектилердин лексикасына каршы коюлат.

Стандарттуу эмес лексика татаал структурадагы көрүнүш болгондуктан, стратификациясын аныктоодо терминологиялык тактыкты талап кылат. Бул маселеге чет элдик жана орус тилчи-изилдөөчүлөр ар кыл аспектиден кайрылып келе жатышканы маалым. Тилекке каршы, кыргыз тил илиминде лексиканын кеп болуп жаткан катмары түрдүү өңүттөрдө, кеңири пландагы, системалуу изилдөө-талдоого алына элек. Лексикология, нормативдүү грамматика боюнча эмгектерде бир-эки ооз сөз менен учкай гана белгиленип жүрөт [3].

Алсак, орус тил илиминде стандарттуу эмес лексиканын маселелери Т. М. Беляева,

В. А. Хомяков, В. И. Беликов, Л. П. Крысин, В. Д. Бондалетов, Ю. М. Скребнев, В. В. Химик, Т. С. Ломтева ж.б. изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде орун алган. Маселен, изилдөөчүлөр В. А. Хомяков жана Т. М. Беляева стандарттуу эмес лексиканы татаал лексика-семантикалык категория, улуттук тилдин сөздүк составынын белгилүү бир фрагменти катары карашат. Алардын пикиринде, лексиканын бул категориясы социалдык жактан детерминацияланган лексикалык системалардын (жаргон, арго) жана стилистикалык жактан төмөнкү деңгээлдеги лексикалык катмарлардын (коллоквиализмдер, сленгизмдер, вульгаризмдер ж.б.) жыйындысы болуу менен, белгилүү бир түрдө иретке салынган жана структурага ээ иерархиялык бүтүндүк катары каралат. Бул системалар жана катмарлар негизги функциялары, социо-лексикологиялык, прагматикалык, функционалдык-семантикалык жана стилистикалык аспектиери жагынан айырмачылыктарга ээ болушат [1, 4-5-бб.].

Стандарттуу эмес лексиканы структуралаштырып классификациялоодо көпчүлүк изилдөөчүлөр классикалык мамилени негиз катары алуу менен, адабий тилдик эмес лексиканы жана фразеологияны (диалектизмдер, сленгизмдер, жаргонизмдер, арготизмдер, вульгаризмдер, экзотизмдер, окказионализмдер ж. б.) ажыратышат [1; 2; 4]. Булардын ичинен адабий тилдик эмес кептин жана адабий тилдин чөйрөлөрүндө вульгаризмдер өзүнчө бөлүнүп турган лексикалык катмар болуп саналат, анткени алар уят экспрессияга ээ болуп, этика-стилистикалык мүнөздөмөгө ээ. Ал эми окказионализмдер тилде белгилүү болгон маанинин бейтааныш, буга чейин белгисиз тыбыштык комплекстер аркылуу туюндурулушу катары каралуу менен, сөздүктөрдө чагылдырылбагандыгы, колдонуу нормасынын бузулушу, сөздү кабыл алуудагы жаңылык, колдонуунун кадимкидей эместиги, маанисинин экспрессивдүүлүгү сыяктуу өзгөчөлүктөргө ээ. Жаргон жана арго анча көп эмес сандагы мүчөлөрү бар белгилүү бир социалдык топту мүнөздөп, ал топко кирбеген башка адамдарга түшүнүксүз болуп саналат, мисалы криминалдык же түрмө жаргондору. Сленг тез-тез өзгөрүүгө дуушар болгону менен, кыйла кененирээк таралат жана сүйлөөчүлөрдүн көбүрөөк санына тааныш болот, сленгдин кайсы бир варианттары кайсы бир топко тиешелүүлүктүн көрсөткүчү болуп саналат. Мисал катары өспүрүмдөр сленгин келтирүүгө болот.

Көрсөтүлгөн лексикалык катмарлардан сырткары, стандарттуу эмес лексиканын тилдик микросистемалар статусуна ээ жашоо формалары да ажыратылып жүрөт, аларга социалдык диалектилер, арго (кент), кесиптик жана топтук (корпоративдик) жаргондор, шаар жарым диалектилери, «адабий тилдик эмес оозеки жөнөкөй кеп» (билимсиз же билим деңгээли өтө төмөн адамдардын адабий норманын көз карашынан алганда фонетикалык, грамматикалык жана лексикалык жактан туура эмес кеби) киргизилет [4: 47-53]. Демек, стандарттуу эмес лексика татаал макросистема катары стандарттуу эмес экспрессивдүү лексиканын белгилүү бир катмарларынан жана социалдык-кесиптик лексиканын микросистемаларынан турат деп айтууга болот. Тилчи-изилдөөчүлөрдүн пикиринде, стандарттуу эмес лексика кодификацияланбаган мүнөзгө ээ.

Стандарттуу эмес лексиканын жогоруда көрсөтүлгөн айрым түрлөрүнө кыскача аныктама, сыпаттама бере кетүү аларды лингвистикалык, социалдык жана маданий көрүнүш катары изилдөөгө алуу зарылдыгын ачууга өбөлгө түзөт деп эсептейбиз.

Алсак, бизде кабыл алынган арго термини түрдүү тилдерде түрдүүчө аталып чечмеленерин, Англияда «кент» деп аталып, бир дагы социалдык класска тиешелүү болбогон элементтердин «тили» катары түшүндүрүлсө, испан лексикографиясында мындай тил «хермания», немистерде «ротвелш», француздарда «арго» деп аталганын изилдөөчү Т. С. Ломтева көрсөткөн. Ошондой эле аталган изилдөөчү арго түшүнүгү дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн бирдей тилкелеринде кызмат кылуу менен, түрдүү

лингвомаданияттарда функционалдык-прагматикалык аспектилері менен айырмаланарын белгилеген [2, 19-20-бб.].

Изилдөөчүлөрдүн көз карашында, ондогон жана жүздөгөн арго бар, алар мезгилдик, мейкиндик жактан, социалдык иерархия жагынан өз ара эч кандай так чектерге ээ эмес, тигил же бул аргону бөлүп көрсөтүү шарттуу мүнөздө болот. Мисалы, «окуучулардын аргосу» мейкиндик, жаш-курактык жана социалдык жактан өтө ар түрдүү, ошол эле учурда өткөн кылымдардагы семинаристтердин, ХХ кылымдагы мектеп окуучуларынын жана бүгүнкү күндөгү окуучулардын жаргондорунун жалпылыктары бар.

Тил илиминде арго түшүнүгүнүн интерпретациялары ар түрдүү, кээде карама-каршы мүнөздө. Арго алгач тилдик обочолонуу максатында кайсы бир социалдык топ тарабынан түзүлөт. Атайын (тар профилдеги) лексикасы же жалпы колдонулган лексиканын өзгөчө мүнөздө колдонулушу менен мүнөздөлөт. Бир жагынан, арго – жашыруун, сырдуу, эзотерикалык, мааниси белгилүү бир топтогу адамдарга гана белгилүү сөз болсо, экинчи жагынан, кеңири мүнөздөгү көчө тилинин ажырагыс элементи. Көчө тилин азыркы шартта түрдүү кесиптеги, жаш-курактагы жана улуттагы жүз миңдеген адамдар колдонот. Бир жагынан, арго миңдеген жылдар (мисалы, антикалык «киникалык троп») же жүздөгөн жылдар (мисалы, француз клошарларынын тили) бою жашап келсе, экинчи жагынан, арготизм – экспрессиясы түгөнгөндө жок болуп кетчү бир күндүк сөз. Ошол эле учурда арготизм – доордун эмблемасы, лингвомаданий феномен дейт изилдөөчү В. С. Елистратов [5, 13-б.].

Арго жаргондон айырмаланган түшүнүк болуп саналат. Жаргон дегенде, адатта, жалпы элдик тилден спецификалуу лексикасы жана фразеологиясы менен айырмаланган кептин социалдык түрүн түшүнөбүз. Кээде «жаргон» термини туура эмес, бузулган лексиканы туюндуруу үчүн да колдонулат.

Жаргон термини биринчи жолу 1386-жылы Дж. Чосер тарабынан эки мааниде колдонулганын изилдөөчү Т. С. Ломтева көрсөткөн: 1) түз маанисинде - «чымчыктардын чыртылдоосу» жана 2) өтмө мааниде — «түшүнүксүз кеп, сүйлөшүү» [2, 21-б.]. Андан кийин бул термин каалагандай түшүнүксүз тилге, кесиптердин жашыруун тилине, гибриддик жана креолдошкон тилдерге карата колдонула баштаган. Акырындык менен кесиптик жана корпоративдик жаргонизмдерди, мисалы, аскердик жаргон, айдоочулардын жаргондору, студенттердин жаргондору, кылмыш дүйнөсүнүн жаргондору ж.б. бөлүп көрсөтүү аракеттери көрүлө баштайт.

Жогоруда белгиленип кеткендей, сленг тез-тез өзгөрүүгө дуушар болгону менен, кыйла кененирээк таралат жана сүйлөөчүлөрдүн көбүрөөк санына тааныш болот, сленгдин кайсы бир варианттары кайсы бир топко тиешелүүлүктүн көрсөткүчү болуп саналат. Адатта, сленг катары оозеки сүйлөшүү лексикасынын бир катмарын түзгөн, кеп предметине карата орой-одоороок, кээде тамашалуу мамилени билдирип, негизинен, эркин баарлашуу шарттарында колдонулган тилдик бирдиктер каралат.

Стандарттуу эмес лексиканын катарына коллоквиализмдер деп аталган катмар да киргизилип жүрөт. Бул катмар адабий тилдин негизги компоненти менен кептин адабий тилдик эмес формаларынын ортосундагы аралык абалды ээлейт. Ал нейтралдык лексикадан тамашалуу-ирониялык, эркин экспрессиядан кемсинтүүчү экспрессияга чейинки этика-стилистикалык сапаты, пикир алышуудагы терс эмоциялык баа берүүнүн кескиндиги менен айырмаланат. Ошол эле учурда коллоквиализмдер белгилүү бир коммуникативдик жалпылыктын чегинде жалпы кабыл алынгандыгы жана жалпыга түшүнүктүүлүгү менен мүнөздөлөт. Коллоквиализмдер оозеки тилдин баарыбызга эле тааныш сөздөрү жана идиомалары катары бейформал оозеки жана жазуу кебинде колдонулат, бирок алар расмий-иштиктүү пикир алышууда же формалдуу сылык-сыпаа

сүйлөшүүдө орунсуз болуп саналышат. Коллоквиализмдерди күндөлүк оозеки кептин эркин, табигый, жандуу «үнү» деп атоого болот. Алар оозеки-тиричилик сүйлөшүү стили жана улуттук тилдин башка күндөлүк-сүйлөшүү формаларына мүнөздүүлүгү менен адабий стандартка каршы турат.

Байыркы доорлордон бери жашап келе жаткан вульгаризмдер уят экспрессияга ээ лексикалык катмар катары аныкталып жүрөт. Алардын этика-стистикалык мүнөзү, экспрессиясы башка стандарттуу эмес көрүнүштөрдөн кескин айырмаланат. Этикалык параметр боюнча бааласак, вульгаризмдер өтө жогорку уят экспрессияга ээ болуу менен, аларды кептин эң аффективдүү элементтери катары кароого негиз берет.

Вульгардык формалар белгилүү бир чектелген шарттарда гана колдонулат, ошондуктан алардын көбү табу мүнөзүнө ээ. Айрыкча, тукум улантуу маанисине байланыштуу жана физиологиялык экскретордук функцияга байланыштуу вульгаризмдер – расмий кырдаалдарда, формалдуу пикир алышуу шарттарында табу. Белгилей кетүүчү бир жагдай, көпчүлүк вульгаризмдердин илимий, медициналык жана юридикалык синонимдери болот.

Лексикографиялык практикада «социалдык диалектилер» деген түшүнүктүн алкагына кирген лексикалык каражаттарды да стандарттуу эмес лексиканын катарына киргизүүгө болот. Тил илиминде, социолингвистикада социалдык диалектилер катары тилдин социалдык жактан шартталган бардык түрлөрү (подсистемалары) каралары белгилүү, мында алардын структуралык-тилдик жана функционалдык өзгөчөлүктөрүнө маани берилбейт. Демек, «социолект же социалдык диалект катары тигил же бул социалдык топко тиешелүү болгон тилдик өзгөчөлүктөрдүн жыйындысын» [4, 47-б.] эсептөөгө болот.

Жогоруда белгиленип кеткендей, чакан макалабызда стандарттуу эмес лексиканы лингвистикалык, социалдык жана маданий көрүнүш катары изилдөөгө алуунун зарылдыгын негиздөөгө белгилүү даражада өбөлгө боло турган айрым теориялык жалпы маселелерге гана токтолдук. Кыргыз тил илиминде бул жаатта тереңдеп, системалуу изилдөө-талдоого ала турган маселелердин чети оюлбай жатканы талашсыз. Маселен, балдардын аргосу, студенттик арго, өспүрүмдөр сленги, компьютердик сленг, мектеп окуучуларынын жаргону, криминалдык дүйнөнүн жаргондору, түрмө жаргондору, кесиптик жаргондор ж. б. маселелер кыргыз тилинин материалдарынын негизинде карала электиги талашсыз. Аталган категориядагы лексиканы семантикалык, стилистикалык, функционалдык ж. б. аспектилерде, көркөм тексттерде колдонулуш аспектилеринде лингвистикалык, ошондой эле социолингвистикалык, лингвостилистикалык пландагы иликтөө-талдоолорго алуу улуттук тилибиздин учурдагы абалы, кеп маданияты, коммуникация, алардагы интралингвистикалык, экстралингвистикалык жана интерлингвистикалык факторлордун ролу боюнча көптөгөн маселелердин ачылышына өбөлгө болот деген ойдобуз.

Адабияттар:

1. Беяева, Т. М. Нестандартная лексика английского языка [Текст] / Т. М. Беяева, В. А. Хомяков. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1985.
2. Ломтева, Т. А. Нестандартная лексика в коммуникативно-прагматическом аспекте : дисс. ... канд. филол. наук [Текст] / Т. А. Ломтева. - Ставрополь, 2005.
3. Азыркы кыргыз адабий тили [Текст]. - Бишкек, 2009.
4. Беликов, В. И. Социолингвистика [Текст] / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. - М.: Институт «Открытое общество», 2001.
5. Елистратов, В. С. Арго и культура [Текст] / В. С. Елистратов. - М.: МГУ, 1995.